



SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUK

Derğisi

I. ALÂEDDİN KEYKUBAT
ÖZEL SAYISI

ALAEDDİN KEYKUBAD VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI - ARTUKLU MÜNASEBETLERİ

Remzi ATAÖĞLU (*)

XII. Yüzyıl'ın başlangıcında Kuzey Suriye, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Selçuklu komutanlarından Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi tarafından kurulan Artuklular ile Türkiye Selçukluları arasındaki münasebetlerin başlaması I. Kılıç-Arslan devrine kadar uzanmaktadır.

1105'de Danişmendli Gümüştekin'in vefatından istifade ederek Malatya'yı ele geçiren Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç-Arslan, Büyük Selçuklular ile komşu olmuştu. Bu şekilde komşu olan Selçuklu hanedanından ilk kolun hükümlerlik arzusu sebebi ile çatışması da beklenir hale gelmişti. Nitekim Kılıç-Arslan, Musul'u almak, ve muhtemelen oradan da Selçuklu merkezine yürümek gayesiyle hareket ederek şehri ele geçirdi. Bunun üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın emri ile Emir Çavlı, aralarındaki Artuklu emir ve beylerinin de bulunduğu kuvvetlerini toplayarak I. Kılıç-Arslan'ı Habur Irmağı kenarında karşıladı. 1107 tarihinde vukua gelen savaşta Anadolu Selçuklu askerleri mağlub olduğu gibi Sultan Kılıç-Arslan da ırmakta boğularak hayatını kaybetti.

Böylece başlayan Artuklu-Anadolu Selçukluları münasebetleri, Kılıç-Arslan'ın dul eşini, ölen kocası I. Kılıç-Arslan'ın sağlığında "Türk beyleri arasında Belek Bey ile mukayese edilecek akıllı ve kudretli kimse yoktur" dediği Artuklulardan Belek Gazi'ye varması ile devam etmiş hattâ bu suretle bir ara Artuklular Türkiye Selçuklu tahtı üzerinde de kısmen söz sahibi olmuşlardır. Haçlılarla yapmış olduğu savaşlarda az zamanda temayüz ederek büyük bir üne kavuşan Belek Gazi, bu şöhretine rağmen, gerek Selçuklu hanedanında olmayışı gerekse Haçlılarla devam eden savaşlar sebebi ile bu izdivacın avantajlarını pek iyi değerlendirememiştir. Neticede Menbiç kuşatması esnasında Belek de bir okun talihsiz şekilde isabeti ile şehit düştü.

(*) A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Böl.

Daha sonraki yıllarda da bu defa Artuk Rüknu'd-Din Davud, kızını bilâhere siyaset sahnesinden çekilen I. Kılıç-Arslan'ın oğlu Tuğrul-Arslan'a vermiştir. Bu karşılıklı evlenmelerden sonra 1140'da Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Davud, amcazadesi Timurtaş ve Atabey İmadü'd-Din Zengi karşı Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzü'd-Din Mesud'un yardımını istedi ise de bir netice alamadı.

İmadü'd-Din Zengi'nin ölümünden sonra Zengiler'in Artuklular üzerindeki tahakkümü zayıflayınca durumunu kuvvetlendiren Anadolu Selçuklu Sultanlığı, özellikle I. Mesud'un son zamanlarından itibaren Anadolu'da Danişmendliler'in dışında Artuklular da dahil bütün beylikleri itaatları altına almışlardır. Fakat buna mukabil bazan Artuklular, Türkiye Selçuklularının rakibi durumunda olan Danişmendliler'i Anadolu Selçuklularına karşı desteklemekten de geri kalmamışlardır. Bunun neticesindedir ki, II. Kılıç-Arslan kendisine karşı Danişmendliler ile müttefik durumda olan Mardin Artuklularına karşı Artuklular'ın diğer şubesi Hısn-ı Keyfâ Artuklularının hükümdarı Nurü'd-Din Muhammed'e kızı Selçuk Hatunu vererek aralarında akrabalık tesis etmiş idi. Ancak bu evlilik ve daha sonra gelişen olaylar az daha bir felâketle sonuçlanıyordu. Çünkü Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nurü'd-Din Muhammed bir müddet sonra şarkıcı bir kadına aşık olduğundan sultanın kızına kötü muamele yapmaya başlamıştı. Bunu duyan II. Kılıç-Arslan Nurü'd-Din Muhammed'den bu hoş olmayan davranışlarına son vermesini aksi takdirde kendisine çeyiz olarak verilen Güney-Doğu'daki birkaç kalenin iadesini istemiş, sonuç alamayınca da Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının üzerine yürümeye karar vermişti. Bunun üzerine Nurü'd-Din Muhammed, Zenginler'in mirası üzerine devletini kuran Eyyubî Sultanı Selâhu'd-Din'in himayesine sığınmış, Selâhu'd-Din de, II. Kılıç-Arslan'dan Artuklu hükümdarının affedilmesini istemiş kabul edilmeyince de Anadolu Selçuklu Sultanı ile savaşa hazırlıklarına başlamıştı. Nerede ise Haçlılarla mücadelenin devam ettiği bir sırada iki İslâm hükümdarının Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarının bu basit meselesi yüzünden savaşa girişmelerine ramak kalmıştı. Ancak Anadolu Selçuklularının akıllı veziri İhtiyaru'd-Din Hasan'ın araya girip Eyyubî Sultanı Selâhu'd-Din'i savaşmaması için ikna edince yapılacak harp son anda ölenmiş iki taraf arasında sulh, sağlanmıştı.

1182 tarihinden itibaren Artuklular Anadolu Selçuklulari ile Eyyubiler arasında tampon bölgede kalmalarından dolayı bu iki devlet arasındaki münasebetlerde önemli rol oynamışlardır. Zira yukarıda belirtilen tarihten sonra ayrı ayrı 3 şube halinde hüküm sü-

ren Artuklular, bazen birbirlerine karşı birisi Eyyubiler'in yanında yer almış, diğeri ise Anadolu Selçuklularının himayesine sığınmıştır.

Harput Artuklu Hükümdarı İmâdu'd-Din Ebû Bekr, 1204'de vefat edince Eyyubiler'den Melik Adil'in müttefiki durumunda olan Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasıru'd-Din Mahmud, Harput Artuklularının topraklarını ele geçirmek istemişti. Bunun üzerine Ebû Bekr'in oğlu Nizamu'd-Din, önce Anadolu Selçuklu Sultanı II. Süleyman-Şah'dan, daha sonra da Gıyasu'd-Din Keyhüsrev'den yardım talep etti. Anadolu Selçuklu Sultanı da bu isteğe karşılık müttefiki durumunda bulunan Sümeysat Eyyubi Hükümdarı Melik Afdal'ı Harput'a yardıma memur etti. Bu vaziyet karşısında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı geri çekilmek zorunda kalmıştı. İşte bu olayda da gözükeceği üzere Amid'deki Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasıru'd-Din Mahmud, Eyyubi Hükümdarı Melik Adil tarafından desteklenmiş, buna karşılık Harput Artuklu Hükümdarı Nizamu'd-Din de Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyasu'd-Din Keyhüsrev'den yardım görmüştür.

1217 tarihli Nasıru'd-Din Mahmud'a ait Amid'de darbedilen ve I. İzzu'd-Din Keykavus'un adının da üzerinde zikredildiği sikkeden, Hısn-ı Keyfâ Artuklularının, bu sıralarda Türkiye Selçuklularına tâbi durumda oldukları anlaşılmaktadır. Fakat bu tâbilik, çok az bir zaman devam etmiş, bir müddet sonra Eyyubiler'in baskısı neticesinde Artuklular, yeniden onların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır. Ancak I. İzzu'd-Din Keykavus'un 1218 tarihinde Halep hududlarında görünmesi ile Artuklular tekrar Anadolu Selçuklularının tâbiyetine girmişlerdir.

1222 tarihinde babası Nasıru'd-Din Mahmud'un ölümü ile yerine Amid'de Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarlığına oğlu Mesud geçmiştir. Diğer taraftan I. İzzu'd-Din Keykavus'un vefatı ile boşalan Anadolu Selçuklu tahtına da I. Alâu'd-Din Keykubad oturmuştur. Bu arada Melik Adil'in oğlu olan Eyyubi Meliki Eşref, Harran, Dünyeser ve Merdin'e kadar ilerliyerek bölgede geniş tahribatta bulundu. Melik Eşref'in bu ilerleyişinden ürken civar bölge hâkimleri olan Amid'deki Artuklu Hükümdarı Mes'ud, Erbil Hükümdarı Muzafferu'd-Din Gökbörü ve Dimaşk Eyyubi Hükümdarı İsa, aralarında ittifak ederek Melik Eşref'i işgal ettiği yerlerden çıkmaya zorladılar. Bunun üzerine Melik Eşref de Anadolu Selçuklu Sultanı Alâu'd-Din'i, Artuklu Hükümdarı Melik Mes'ud'un topraklarını almasına teşvik etti.

Selçuklu Sultanı da 1226 baharında kuvvetlerini toplayıp, meydana getirdiği orduyu iki kola ayırarak harekete geçirdi. Birinci kolun başına Emir Çavlı'yı getirerek Adıyaman ve Kâhta'ya, 2. kolun komutanlığını da Esedu'd-Din Ayaz'a vererek Çemişkezek üzerine gönderdi. Selçuklu orduları adı geçen yerleri muhasara edip fethetmeye başlayınca, Artuklu Hükümdarı Mes'ud, Melik Eşref'e sığınmaya mecbur kaldı. Melik Eşref'de Sultan Alâu'd-Din Keykubad'dan ordularının hareketini durdurmasını istedi. Bu istek "Ben Melik Eşref'in arzularına göre hareket eden bir nasibi miyim?" diyen Alâu'd-Din Keykubad'ı son derece kızdırdı. Akabinde kendi aralarında birleşen Eyyubiler ve müttetikleri Artuklular'dan oluşan yaklaşık 16.000 kişilik Eyyubi ordusu Anadolu Selçukluları ile karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta Eyyubiler mağlub oldular. Sonuçta Kâhta, Çemişkezek ve Hısn-ı Mansur Türkiye Selçuklu topraklarına dahil edildi. Bu durum karşısında Melik Mes'ud, kaynakların bildirildiğine göre, aralarında Artuklu hanedanından bazı kişilerin de bulunduğu bir elçilik heyetini değerli hediyelerle Anadolu Selçuklu Sultanına göndererek ondan merhamet isteyip af diledi. Sultan Alâu'd-Din de Artuklu hükümdarını affederek ülkesi üzerindeki baskıya son verdi.

Buna karşılık Âmid Artuklu hükümdarı Melik Mes'ud Anadolu Selçuklu Sultanlığını metbu tanıyarak hutbeyi Alâu'd-Din Keykubad adına okutmağa başladığı gibi diğer Artuklu hükümdarları aynı şekilde Anadolu Selçukluları'nın hâkimiyetini kabul ettiler.

Bir müddet sonra Eyyubi Sultanı Melik Kamil, 1231 yılında Amid'i kuşatarak Artuklu Hükümdarı Mes'ud'un hâkimiyetine son verdi. Böylece Hısn-ı Keyfâ Artukluları tarihe karıştı.

Bu arada Doğu'da başlayan Moğol istilâsına karşı iyi bir müdafaa hattı oluşturmak isteyen Sultan Alâu'd-Din, Şarki Anadolu'da Ahlât'ı ülkesine katmıştı. Ahlât'ın Anadolu Selçuklu topraklarına katılmasını hazmedemeyen Eyyubi Hükümdarı Melik Adil, bütün Eyyubi meliklerini bir araya toplayarak Anadolu Selçukluları'na karşı harekete geçti. 1234 yılında Akça-Derbend ve Göksu'da yapılan savaşlarda Eyyubiler bozguna uğradılar. Bu sırada Harput Artuklu Hükümdarı olan İzzu'd-Din Ahmet (veya Hızır) Eyyubiler'e; kendi ülkesi üzerinden yürüyerek Selçukluları mağlub etmenin daha kolay olacağına dair haberler göndererek Eyyubi Hükümdarı Melik Kamil'i Sultan Alâu'd-Din'e karşı kışkırttı. Harekete geçen Melik Kamil, kuvvetlerini Harput üzerinden göndermesine mukabil Selçuklu Sultanı da, ordularını o tarafa sevketti. Neticede Harput Kalesi önlerinde yapılan muharebede Eyyubiler bir defa daha

mağlub oldular, ve Harput Kalesine sığındılar. Bunun üzerine Sultan Alâu'd-Din Harput Kalesini mancınıklarla kuşatarak muhasara altına aldı. Bu vaziyet karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayan Artuklu Hükümdarı teslim olmak zorunda kaldı. Harput Artuklularına ait birçok şehir ve kale de Anadolu Selçuklularının eline geçti. Son Harput Artuklu Hükümdarı İzzü'd-Din Ahmet ise, bir ıktâ verilerek muhtemelen Sivas'ın Akşehir taraflarına gönderildi.

Böylece kısa bir süre önce Eyyubiler tarafından ortadan kaldırılan Hısn-ı Keyfâ Artuklularından sonra Harput Artukluları da Anadolu Selçuklularınca tarih sahnesinden silinmiş oldu.

Sonuç olarak I. Kılıç-Arslan devrinde başlayan Artuklu-Anadolu Selçukluları münasebetleri ibtida pek dostane başlamamışsa da daha sonra her iki tarafın menfaatları dolayısı ile aralarında ki kız alıp-vermeler onları kısmen birbirlerine yaklaştırmıştır. Ancak daha sonra gelişen olaylar sebebi ile iyi münasebetler tamamen bozulmuş, bilhassa Anadolu Selçuklularının istikrar kazanmasından, ve Eyyubi Devleti'nin kurulması ile Artuklular; arada tampon bölgede sıkışmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Artuklular'ın son dönemlerinde hasmane devam eden ilişkiler. Alâu'd-Din Keykubad'ın zamanında Harput Artuklularının sonu ile noktalanmıştı. Fakat herşeye rağmen Anadolu Selçukluları, Artuklular'a karşı müti oldukları müddetçe iyi davranmışlar ve onları kollamışlardır. Özellikle Alâu'd-Din Keykubad devrinde gerek Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Melik Mes'ud'un affedilmesi, gerekse son Harput Artuklu Hükümdarı İzzü'd-Din Ahmet'in yine affedilerek kendisine Sivas Akşehir taraflarından bir ıktanın verilmesi bunu açıkca göstermektedir.

K A Y N A K Ç A

İ. ARTUK. Merdin Artukoğulları Tarihi İst. 1944

AYNİ BEDREDDİN MAHMUD. İkdu'l Cuman Fi Tarihi Ehli'z-Zaman. Yazma. Veliüddin Efendi, No: 2389-2391

CL. CAHEN. Diyarbakır Sous Les Piemire Urtikides. J. A. 1935.

EBU ŞAME. Kitab el Ravzateyn. Kahire. 1287.

C. HILLENBRAND. The Establishment of Artuqid Power in Diarbakr in the Twelfth Century. Studia Islamica 1980.

İBN BİBİ. El-Evâmirü'l-Alâniyye F'l-Umuri'l-Alâiyye. Tıpkı basımı yay; A.S. Erzî - N. Lügal. Ankara. 1956 T.T.K. Yay.

İBNU'L-ESİR. El-Kâmil Fi't-Tarih. Beyrut 1966. (Tornberg yayının tıpkı basımı) Cilt X, XII.

İBNÜ'L-EZRAK. Tarihu Mayyafarîkin ve Âmid. Britsh Museum or 5803.

B. KONYAR. Diyarbakır Tarihi. Ankara. 1936 3 cilt.

A. SEVİM. Temurtaş'ın Haleb hâkimiyeti. Belleten. XXV/100 1961.

— Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri. Beleten XXVI 100 1961.

— Artukođlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri. Belleten. XXVI/103 1962.

— Artukođlu İlgazi. Belleten. XXVI/104. 1962.

O. TURAN. Selçuklular Zamanında Türkiye. İt. 1971.

— Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi. İst. 1973.

M. H. YINANÇ. Anadolu'nun Fethi. İst. 1944.